

GUB Jenő

Biológiai gyermekjátékok és játékszerek a Sóvidéken

Kulcsszavak: *etnobotanika; gyermekjátékok; biológiai játékszerek;*

A játék olyan cselekvés, amelynek célja a szórakozás. Sajátos feladata van a gyermek életében, annak egyik legfontosabb tevékenysége. A játékot a gyermeknél mindig valami örömszerzés kíséri. A játék típusait és pedagógiai szerepét sokoldalúan tanulmányozták, minden vele kapcsolatos kérdést eléggé tisztáztak. Egyértelmű, hogy a játék nevelő értéke igen jelentős. Minden játékfajta kísérő kedvező érzelmi állapot mind a testi, mind a lelki fejlődés pozitív feltétele. Megfigyelhető és általánosan tapasztalható a játékoknak az akaraterő, az önbizalom, a cselekvőkészség és a kedélyvilág kedvező alakulására vonatkozó jótékony hatása.

A játék céljaira felhasználható tárgyak, eszközök a játékszerek, melyek a gyermek szórakoztatására, a gyermeki játékösztön kielégítésére szolgálnak. A különböző játékszereknek ma se szeri, se száma, de mennyiségük, minőségük, formájuk stb., mindenkor a társadalom anyagi életével, szellemi kultúrájának színvonalával kapcsolatos. A legértékesebbek azok a játékszerek, amelyek a gyermekek képzeletére, cselekvő- és alkotókészségére ösztönző hatással vannak. Különlegesen érdekesek és értékesek (voltak) azok az ötletek, amelyek a természetadta (biológiai) anyagokat hasznosították mint játékszereket. Az ember biológiai lény, de ezt a tényt minduntalan, s egyre jobban figyelmen kívül hagyja maga az ember. Olyan mesterséges környezetet teremt magának, ami sokszor, s egyre többször, szembeállítja a természettel, annak akarva-akaratlanul ellenségévé teszi. Érvényes ez ma már jóformán az élet minden területén, így a játékok és játékszerek esetében is! A mai gyermek dúskál az ötletesebbnél ötletesebb, szupermodern játékszerekben, amelyek közül nem egy funkcióját teljesen elveszítve a gyermek negatív tulajdonságait, agresszivitását, fejleszti ki.¹

A régi, kedvelt, egyszerű játékok, játékszerek és körük egyre szűkül, s ahogy a mai gyermekek is fokozottan elszakadnak a természettől, úgy mennek ezek is mind jobban feledésbe. A Sóvidék 14 településén végzett etnobotanikai és etnozoológiai² kutatásaim során elsősorban az idősebbek történetei, és személyes gyermekkori élményeim felidézése által gyűlt össze az alábbi – a kérdést korántsem kimerítő – anyag.

A felsorolt játékoknak és játékszereknek egy része már csak az emlékekben él. Tanulmányomban először a növényekkel, majd az állatokkal kapcsolatos játékokat és játékszereket sorolom fel, elől mindig a növény vagy az állat irodalmi (hivatalos) magyar, majd zárójelben a tudományos, végül a sóvidéki népi neve, nevei olvashatók.

Békaszittyó (*Juncus effusus*). Macskanyereg³, macskaszék⁴. „Régebb a gyermekek a szárábó bikacsögöt (korbácsot) fontak, a léjánkák pediglen kosarakot csináltak, az erdőn mánát vaj epret szettek beléje, vaj csak jácottak velle.”⁵

Bibircesz kecskerágó (*Euonymus verrucosa*), csikos kecskerágó (*Euonymus europae*). Kecskerágó, kutyafa⁶. Érett terméséből a leánykák gyöngyöt fűztek.⁷

Fehér vagy angol mustár (*Sinapis alba*). Mustár, mustárfű. A Sóvidéken nem termesztik, de ismerik és használják a kereskedelemben található, mustárból készítették pépes ízesítőt. Régebb aprószentek napján (december 28) a legények és a nagyobb gyermekek, legénykéek mentek „aprószentekelni”. Fűzfavesszőből font korbáccsal enyhén (néha jobban) megveregették a leányt. Közben mustármagot kértek e kis versike kíséretében: „Aprószentek Dávid, Dávid, kinn a hegyen korcsolyázik, eltörött a korcsolyája, fúrja, faragja, mégis a hátán hordja”⁸. Más változat szerint: „Aprószentek Dávid, Dávid, el a Jónás kapujáig...”.

Fekete bodza (*Sambucus nigra*). Csófa⁹, bojzafa, borzafa, borzarvirág¹⁰, bozda, puskafa¹¹. A bodza lyukas fájából ezelőtt a gyermekek „fostatót”, bodzapuskát csináltak. Körülbelül 20-30 centiméter hosszú, ujjnyinál vastagabb bodzaágnak az egyik felébe közepén kifűrt fadugót illesztettek, míg a másik felébe egy vékonyabb fára tekert csepűt dugtak. Úgy működött, mint egy pumpa, s a gyermekek egymást vízzel priccolták. Az volt az ügyes, akinek a pumpája jó messzire „lőtt”.

Foltos bürök (*Conium maculatum*). Bürök. A növény lyukas szárából, a bodzához hasonlóan, a gyermekek „fostatót” csináltak. „Gyermekkorunkban a bürök szárát két hejt évágtuk, hogy két bogja maratt, osztán égy vékonyabb fára csepűt tekertünk, s az égyik bogja felől bédugtuk, mind égy pompa, úgy csinát, s égy mást osztán vízze priccotuk. Esztet sokszó csinátuk.”¹²

Fűzfa (*Salix sp.*). Mandulalevelű fűzfa (*Salix triandra*). Ficfa, fűzfa, sárga ficfa, sárga fűzfa¹³. A gyermekek fűzfasípot, „tilinkát”, „tilinkót” készítenek a fájából. Egy darab fűzfaágat levágnak, egyik végén berója, majd a bicska nyelvél vagy egy darab fával az ágat lassan forgatva ütögetik, miközben mondják: „Guvaggy, guvaggy furuja, magyarósi tilinka, ha megguvacc, meghagylak, ha nem biza (... ha nem akkó) eldoblak”. Amikor a fűzfa héja, a kéreg fellazul, elválik a fás résztől, óvatosan lehúzzák, lecsavarják a fáról. A berótt felének a végébe egy „nyelvet” tesznek, a másik végét meg bedugják, s ezzel kész is a síp. Fűzfasípot más fűzfából is lehet készíteni, de ebből a legjobb.

Kajszi (*Armeniaca vulgaris*). Barack, kajszibarack. Régebb Korondon a barackma-

got laposra hasították, s a lányoknak, leánygyermekeknek „gyöngyöt”, nyakdíszet készítettek. Más településeken az ép barackmagot fűzték fel „gyöngynek”.

Kender (*Cannabis sativa*). Kender. Ezelőtt, amikor még ezt a textilnövényt a Sóvidéken is sokan természetették, a „fésült” kender a gyermekeknek kedvelt játékszere volt. A léhelt „fésült”, fonásra előkészített, szép, szálás, tiszta rostokat tartalmazó kendert lófarokszerűen hurokkötéssel „fejekbe” kötözték. Egy-egy ilyen „fej” kendert elcsenve, a gyerekek korbácsot, egyágú vagy négyágú, ritkábban nyolcágú ostort és gyeplőt fontak, amellyel aztán „lovaztak”. A gyeplő egyágú vagy kétágú volt, s ez utóbbit az elágazásoknál karikába tették, fából zablát készítettek, melynek a két végére bojtot kötöttek. Az ostor tövét is bojtjal díszítették. Egyik gyermek volt a ló, egy másik a hajtó, a „gazda”.

Közönséges bojtorján (*Arctium lappa*). Bagócs¹⁴, bojtorján, keserűlapi. A gyermekek a bojtorján virágfészkeivel dobálóznak, melyek horgas fészekpikkelyeikkel könnyen rátapadnak a ruhára. Egymás hátára ragasztva, hogy az illető ne vegye észre, kiabálják: „A pap hátán gólyafészek, minden ember látja, csak a pap nem látja!”

Közönséges mogyoró (*Corylus avellana*). Magyaró, magyarófa, fájmagyaró, fájmagyoró, mogyoró, mogyorófa. A mogyoró ágából régebb a gyermekek nyílkávát készítettek, de „kürtöt” is csináltak. A levágott mogyorófa ágáról a héjat szalagokban, csavarmentesen lehántották, egy vékonyabb ágra rácsavarták, majd a két végét faszeggel megtűzték. A keskenyebbik végébe fűzfasípot, „bögőt” illesztettek, melyet használat előtt megvizettek. A múlt században jeladó hangszer volt, ma már nagyon ritkán készítenek „kürtöt”, s akkor is csak játékszerként.

Közönséges kakaslábű (*Echinochloa crusgalii*). Kakaslábű, kakaslábűfű¹⁵, laposfű, muhar¹⁶.

Közönséges tök (*Cucurbita pepo*). Tök, disznyótök. Ezelőtt a gyermekek „töklámpást” készítettek. Egy körülbelül emberfej nagyságú, gömbölyű töknek egyik feléből levágtak annyit, hogy a belét ki lehessen szedni, vágtak rá két vízszintes szemformájú, egy függőleges orrformájú és egy ugyancsak vízszintes szájformájú nyílást. Beállítottak egy égő gyertyát vagy villanylámpát, és olyan helyre állították, ahol többen is jártak, s ijesztgették vele a fonóból, kukoricahántásból stb. jövőket, vagy észrevétlenül beállították valakinek az ablakába. Ez sokszor igazi ijedelmet okozott, ami a lesben álló gyermekek nagyon élveztek.

Nád (*Phragmites communis*). Régebb a gyermekek nyílvezzőt készítettek. Egy 50-60 centiméter hosszú nádszár egyik végébe valamilyen (sokszor fából készített), hegyet illesztettek, vagy csak egyszerűen kihegyezték, a másik végét V alakban berótták. Háborús játékoknál használták, vagy madarakat lőttek vele.

Pongyola pitypang (*Taraxacum officinale*). Békavirág¹⁷, cikórija, gyermekláncfű, láncfűvirág,¹⁸ nyúlaláta¹⁹, pipevirág.²⁰ A belül üres szárából, a tökocsányából a

leánykák láncot fűznek, s a nyakukba téve hordják.

Réti margitvirág (*Chrysanthemum leucanthemum*). Kádárvirág, margaréta, margareta, tángyérvirág.²¹ A gyermekek, főleg a kislányok, a virágzatokból fejkoszorút, koronát fonnak, s a fejükre teszik, egyes ünnepi gyermekjátékok alkalmával, mások csak egyszerű időöltésből.

Tengeri. Kukorica (*Zea mays*). Törökbúza, kukorica, kukorica. A kukorica lefejtése után visszamaradt torzsából, csutkából, csuszából a gyermekek házat, tornyot raknak. A kukoricabajuszából, a megszáradt bibeszálakból szakállt, bajuszt tesznek. A golyvásűszöggel (*Ustilago maydis*), a törökbúzaűszökkel is játszottak. „*Mikó gyermekek vótunk s szettük a töröbúzá, vaj hántáskó, égy mást kentük bé vele.*”²² A szárából, kórójából kórémuzsikát készítettek. A szár ormósan kiemelkedő részét két helyen, közel egymáshoz, alulról vízszintesen, finoman bevágták, fűzfaszálkából behelyeztek egymástól pár centire két nyelvet, készítettek hozzá ugyanígy vonót, és készen is volt a muzsika, ami bizony csak nyikorgó, csitogó hangot adott.

Fehér vadgesztenye (*Aesculus hippocastamus*). Bokrétafa. Gesztenyefa, vadgesztenye. Érett terméséből a gyermekek különböző játékszereket készítettek. Egyszer bárányok, juhok voltak, máskor a termést kifűrták, és fapálcikák behelyezésével különböző állat- és emberfigurákat csináltak. Erre ma már ritkán kerül sor.

Faodvasító lóhangya (*Camponotus ligniperda*). Lóhangya. Tavasszal a gyermekek ujjnyi vastagságú hosszú fűzfaágról a héjat, kérget lehántották, megnyalázták és a hangyabolyba, a „honcsokba” beszúrták, közben mondogatták: „*hangya, hangya, adj ecetet, én meg adok borecetet*”. Utána a hangyasavtól savanykássá vált ágot lenyalogatták, majd a pálcikát újból megnyalázták és visszaszúrták a hangyabolyba.

Fehér gólya (*Ciconia ciconia*). Cikó²³, gólya. Mindenki kedvelt madara, a tavasz elsőszámú hírnöke. A gyerekek azzal a mondókéval szokták fogadni: „*Gólya gólya, gilice, mivel jöttél haza? Sípval, dobbal, nádi hegedűvel, petrezselyem fűvel?*” Másik régi kedves gyerekmondás: „*Gólya gólya gilice, mitől véres a lábod? Török gyermek elvágta, magyar gyermek gyógyítja*”.

Kakukk (*Cuculus canorus*). Kakukk, kukukk, kakukkmadár, kukukkmadár, rablómadár.²⁴ Ezelőtt a gyermekek kedvenc játéka volt, hogy amikor meghalották a kakukkot énekelni, visszakiáltották: „*Kakukkmadár, mondd meg nekem, hány évig élek, s szalonnabört teszek a csutakra*”, majd hangosan számolták, hogy egyfolytában hányat kakukkol. Másik játékos gyermekmondóka: „*Kakukkmadár, mikor lesz nyár? Mikor apád kaszálni jár!*” Sóváradi változat szerint: „*Kakukkmadár, mondd meg nekem, mikor lesz nyár? Mikor apád gatyába jár!*”

Májusi cserebogár (*Melolontha melolontha*). Cserebogár. Régen az élő bogárral a gyermekek játszottak. Ujjnyi vastag, gömbölyű fa végéhez körülbelül tíz cen-

Mosoly - 1982, terrakotta, 23x23x26

timéter hosszú, összehajtogatott papírcsíkot hozzászegeztek, a másik végét egy gombostűvel a bogár csípőjéhez tűzték. A függőlegesen tartott fa körül a bogarat addig forgatták, amíg repülni kezdett. A kitartóan köröző, burrogó bogarat a gyermekek nagy élvezettel szemlélték. Állatkínzás volt ez a javából, ma már ezt a játékot nem úzik.

Szarka (*Pica pica*). Cserregtetőmadár, tolvajmadár, szarka. Több játékos gyermekmondóka, versike is fűződik a szarkához, mint például: „*Cserreg a szarka, vendég jön, billeg a farka, kettő jön*”, vagy: „*Nem minden szarka farka tarka, csak a tarka farkú szarka farka tarka.*”

Szarvasbogár (*Lucanus cervus*). Cserebika (a hím), cseretehén, cseretehen (a nőstény). „*Mikó gyermekek vótunk, a cserebikáva jácottunk, kettőt egymással szembetettünk s néstük, hogy dőfötték egymást, még vót úgy es, hogy fogattunk, melyik győz, osztán csak annyi.*”²⁵

Tavikagyló (*Anodonta cygnea*) és festőkagyló (*Unio pictorum*). Békatekenyő, kagyló. A két fajt azonosnak tartják, s a „békatekenyő” megnevezés elsősorban a kagylóhéjra vonatkozik. Akinék sikerült kagylóhéjat szereznie, nagy becsben tartotta, különleges játéknak számított, mivel a Sóvidéken ez igen ritka.

Jegyzetek

1. Például fegyverek, eszközök,
2. Népi növény és állatismeret.
3. Illyésmező, Kopac, Sóvárad, Szováta, Szakadát.
4. Korond.
6. Békástanya, Fenyőkút, Pálpataka.
7. Sóvárad.
8. Kopac.
9. Korond.
10. Alsósófalva, Felsősófalva, Illyésmező, Korond, Sóvárad, Szováta, Szakadát.
11. Atyha, Korond, Parajd.
12. Sóvárad.
13. Fenyőkút, Korond, Pálpataka, Szováta, Szakadát.
14. Korond.
15. Szakadát.
16. Illyésmező, Kopac, Parajd, Sóvárad, Szováta, Szakadát.
17. Atyha, Alsósófalva, Felsősófalva, Parajd, Sóvárad, Vadaszmező.
18. Sóvárad.
19. Alsósófalva, Felsősófalva, Illyésmező, Parajd.
20. Illyésmező, Sóvárad, Szováta, Szakadát.
21. Illyésmező, Parajd.
22. Szakadát.
23. Korond.
24. Kopac, Szakadát.
25. Illyésmező.